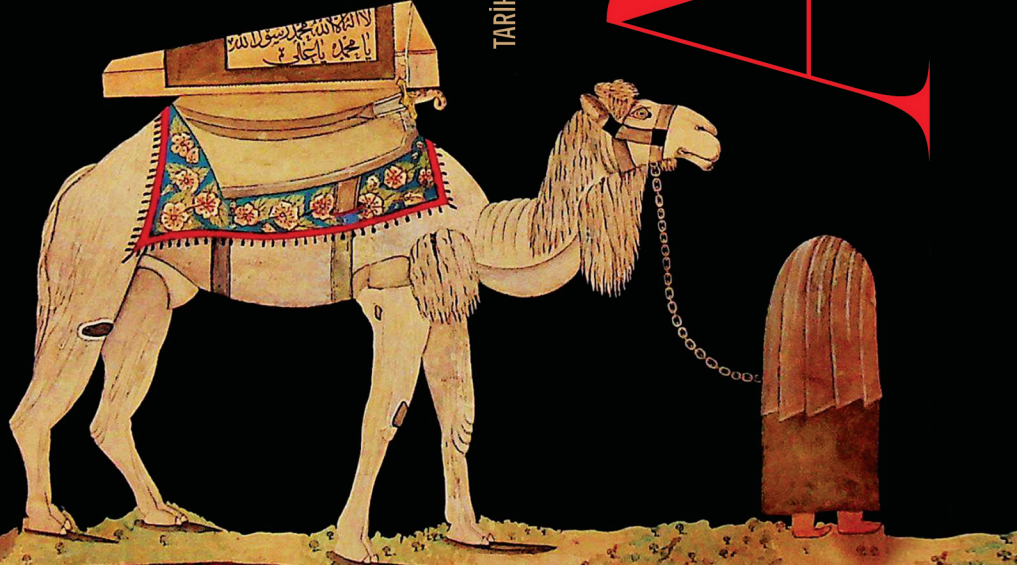

AHMET YAŞAR OCAK

TARİH, TOPLUM, SİYASET, TEOLOJİ

Alevîlik

SUNUŞ

*Türkiye Toplumsal, Kültürel ve Teolojik Tarihinin Öteki Yüzü:
Alevilik*

Yukarıdaki başlık Türkiye tarihinde gerçekten önemli bir yeri olan Alevilik (Kızılbaşlık) vâkıasını kısa ve öz olarak tarif eden bir ifade... Bu derece çok boyutlu, tarihsel, sosyolojik ve teolojik, hatta kültürel olarak aktüalitesini hâlâ koruyan ve koruyacak olan önemli bir Türkiye gerçeğini anlamak ve anlatmaya çalışmak çok zordur ve problemlerle doludur. Bir tarihçi için de bu zor meseleyi olabildiğince gerçeğe yakın ve eskilerin ifadesiyle “efradını câmi ağyarını mâni” tarzda izah etmek çok sıkıntılı ve büyük sorumluluk gerektiren bir iştir.

Akademik hayatının önemli bir kısmını Türkiye'nin aynı zamanda tarihsel ve aktüel boyutunu teşkil eden bu netameli ve hayati meseleye hasretmiş biri olarak Alevilik araştırmalarına yıllarımı verdim. Bazı meslektaşlarımın niçin böyle bir konuyla uğraştığıma dair yarı sitem, yarı eleştiri, yarı yargı ihtiva eden eleştirilerinin yanında, Alevî olmadığım için Alevîliği anlayamayacağım ithamına defalarca muhatap oldum. Benzer ithamlara tasavvuf tarihine dair eleştirel mahiyette yayınladığım çalışmalar vesilesiyle de “sufi olmadığım için tasavvufu anlayamayacağım” itirazıyla ve

hatta “nasipsizlik” ve “yerli oryantalistlik” ithamlarına muhatap oldum ve oluyorum.

Onların ve Alevî yazarların eleştirilerine “belki dışarıdan bakıldığında içeride bulunanların fark etmedikleri” için anlayamadıkları önemli hususların “dışarıdan biri olarak fark edilebileceği” argümanıya cevap verdim. Ama onların içinden de bazı yazarların benim çalışmalarımı dikkatle takip ettiklerine ve önemsediklerine, dostluklarına yıllardır şahit oldum, oluyorum.

Alevîliğe dair elinizdeki bu popüler kitaba gelince: Bu kitap uzun yıllardır Alevîliğin tarihsel, toplumsal, teolojik ve kültürel meseleleri hakkında yaptığım yayınların topluca gözden geçirilerek tematik bir şekil ve boyut kazandırılmak suretiyle yeniden kaleme alınmasından ibarettir. Hiçbir zaman bu büyük ve pek çok bakımdan fevkalade mühim konuyu tam manasıyla anladığım iddiasını taşımadım ve “ucu açık kanaatler ve fikirler” ortaya koymaya gayret ettim. Zaten hep söylediğim ve bütün tarihçilerce müsellemlerle bir prensip olduğu gibi “her tarihçinin yazıp söyledikleri kendi versiyonudur, mutlak gerçek değildir”.

Kitapta Alevîlik meselesinin muhtelif boyutlarını ve sorunlarını olabildiğince anlaşılır bir üslupla ortaya koymaya gayret ettim. Alevî ve Sünnî okuyucular kitabı okuduklarında buna kendileri de şahit olacaklardır. Ancak elbette birtakım eksikliklere, yeterince açıklanmamış, vuzuha kavuşturulmamış konulara, problemlere rastlayabilirler. Bunlar elbette benim noksanlarımdır.

Son olarak kitabın tasnif ve tertibine büyük emek sarf ederek, gerekli düzenlemeleri yapan Sayın Halil Solak Bey’e ve Timaş’ın tarih yayınları koordinatörü Sayın Zeynep Berktaş’a ilgi ve emeklerinden dolayı teşekkürlerimi sunmaktan zevk duyduğumu belirtmek isterim.

Ahmet Yaşar Ocak
Ankara, Şubat 2026

“ALEVÎ”

KELİMESİNİN ANLAM DÜNYASI

Alevîliğe dair popüler mahiyette hazırlanan bu kitabın muhtevasına geçmeden önce İslam'ın farklı bir anlayış ve yorumunu, kültürünü, pratiğini yansıtan bu tarihsel sosyolojik vakıya adını veren Alevî teriminin metinlerde hangi anlamlarda kullanıldığına bakmak gerekir.

Hız. Ali'nin isminin Arapça nispet hali olan ve Türkçede “Ali'ye mensup, Ali taraftarı” anlamına gelen *Alevî* kelimesi (çoğulu: *Alevîyye*, *Alevîyyûn=Alevîler*), İslam tarihinde Hız. Muhammed'in, kendisinden yaşça epey küçük amcaoğlu ve sonradan damadı ve dördüncü halife Hız. Ali'nin soyuna mensup olanları simgeleyen bir isimdir. Dolayısıyla bu ismin, aslında bugün Türkiye'de ve Balkanlar'da yaşayan ve onu takdis eden belli bir toplumun dinî kimliğini belirleyen anlamıyla başlangıçta bir ilgisi yoktur.

Kelimenin İslam tarihinde ilk kullanılışı tamamen siyasi mahiyettedir ve Hız. Peygamber'in vefatından sonra üçüncü halife Hız. Osman'ın zamanında (644-656) başlayan hilafet etrafındaki kavmî mücadelelerin yol açtığı sivil savaş esnasındadır. Bu savaşta Hız. Ali'nin tarafını tutanlara *Alevî* dendiği gibi, onun soyundan gelenler de bu nispetle anılmışlardır. Dolayısıyla *Alevî* kelimesinin

tarihsel seyir içinde soybilimsel (jenealojik), siyasi, inançsal (politik teolojik) ve tasavvufî (mistik) olmak üzere dört anlamı vardır.

Soybilimsel anlamı: Alevî kelimesi bu anlamı itibarıyla Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma'dan olma Hasan ve Hüseyin; diğer hanımlarından olma Muhammed b. El-Hanefiyye, Ömer ve Abbas isimli çocukları üzerinden devam eden soyuna mensup olanları nitelemektedir. Bununla beraber İslam tarihinde asıl meşhur Alevî silsilesi, ilk hanımı Hz. Fâtıma'dan olan Hasan ve Hüseyin'in çocukları vasıtasıyla devam eden soydur. Bilindiği gibi Hz. Hasan'ın soyundan gelenler İslam tarihinde *Şerif* (çoğulu: *Şürefâ*), Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler *Seyyid* (çoğulu: *Sâdât*) olarak anılırlar ve tarihteki bütün İslam devletlerinde son derece saygın kabul edilmişlerdir. Sonradan hepsinin Seyyid adıyla anıldığı da olmuştur. Bunları niteleyen bir başka kelime de *Emîr* (çoğulu: *Ümerâ*) olmuştur.

Siyasi anlamı: Abbasî İmparatorluğu'nun desantralizasyon sürecine girdiği 9. yüzyıldan itibaren bu imparatorluğun doğu ve batı eyaletlerinde bağımsızlıklarını ilan ederek birtakım küçük devletler kurmayı başaran sülaleler, meşruiyet sağlamak ve böylece İslam dünyasında kabul görebilmek için kendilerini Alevî sülaleler olarak beyan etmişlerdir.

Bunlar arasında en tanınmışlarından ilk sırada Mısır'da hüküm süren ve parlak bir medeniyet kuran Fatımîler (909-1171) gelir. Önce Afrika'da ortaya çıkmışlar, sonra 900'lerde Mısır'a gelmişler ve Halife Muizz (953-975) zamanında Kahire (el-Kahiretü'l-Muizzîyye) şehrini kurarak burada resmen bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Fatımîlerden başka daha pek çok Alevî hanedan Orta Çağ İslam dünyasında devlet kurmuştur ki sırayla bazıları şunlardır: Fas'ta İdrisîler (789-926), yine Fas'ta Sa'dîler ve Filâlîler (1511-?), Yemen'de Zeydîlerin iki kolu olan Ressîler (860-1281) ve Suleyhîler (1047- 1138), İran ve Irak'ta Büveyhîler (932-1062), Âmûl'da

Hassanîler ve Hammadîler (1015-1121) ve nihayet İspanya’da daha başkaları...

İnançsal (teolojik) anlamı: Alevî kelimesi asıl anlamını, Şiîliğin muhtelif mezhepleriyle işte bu alanda kazanmıştır. Bunlar 7. yüzyıldaki hilafet mücadeleleri sonrasında sadece siyasi gruplar olmaktan çıkarak kültürel coğrafyadan kaynaklanan belirli şartların etkisiyle inançlarının temeline Hz. Ali’yi oturtarak İslam tarihinde Müslümanların Şiî ve Sünnî olarak iki büyük teolojik kesime ayrılmasına yol açmışlardır. Bunlar en başta Hz. Hüseyin’in soyundan gelen On İki İmam’ın etrafında oluşan *İmamîyye*, diğer adıyla *İsnâ Aşeriyye* (On İki İmamcı) veya *Câferîyye* isimleriyle anılan ve altıncı imam Câfer-i Sadık’ın iki oğlundan biri Musa Kâzım’dan süren asıl büyük kol ile, ikinci oğlu İsmail’den süren *İsmailîyye*’dir. Bir üçüncüsü ise Sünnîliğe diğerlerinden daha yakın olup Yemen’deki *Zeydiyye*’dir.

Tasavvufî anlamı: Alevî kelimesi aynı zamanda bu üç anlamının yanında tasavvuf tarihinde silsileleri Hz. Ali’ye dayandırılan tarikatlar için de kullanılır. Silsilesi Hz. Ebubekir’e dayanan Nakşibendîliğin dışında hemen hemen çoğu tarikatlar geleneksel olarak silsilelerini Hz. Ali’ye dayandırır. Bu sebeple onlara *Alevî tarikatlar* denir. Mesela Kadirîlik, Rifâîlik bunlardandır. Alevî tarikatların hepsinde âyin esnasında yüksek sesle zikir (*zîkr-i celî*) yapılır. Bir tek Nakşibendîlikte alçak sesle zikir (*zîkr-i hafî*) icra edilir. Alevî tarikatların dışında, doğrudan doğruya adı *Alevîyye* olan tarikatlar da vardır. Bunlardan biri vasıtasız olarak kendini Hz. Ali’ye dayandırırken bir diğeri Muhammed b. Ali adında bir şeyhe nispet edilir.

Alevî teriminin zaman içinde kazandığı bu farklı anlamlarına ilaveten, esas olarak temelde bu terime adını veren Hz. Ali’nin tarihsel şahsiyeti ve nasıl böyle bir inancın konusunu teşkil ettiği, daha açıkçası onun tarihsel kişiliğinin böyle mitolojik bir kişiliğe dönüşmesinin tarihsel sebepleri ve sürecine göz atmak icap eder.

TARİHSEL KİŞİLİKTEN MİTOLOJİK KİMLİĞE HZ. ALİ

Hz. Ali çeşitli Müslüman toplumlarca, uzun bir tarihsel süreç içinde takdise mahzar olup çok zengin bir teolojik ve mitolojik inançlar manzumesine, kısaca bir “kült”e konu teşkil etmiş, tarihsel kişiliği, teolojik ve mitolojik kimliğiyle müstesna bir mahiyet almıştır. Diğer bir ifadeyle Hz. Ali, İslam tarihinde bizzat Peygamber dahil hiç kimseye nasip olmayan böyle muazzam bir takdisin konusu olmuş tek şahsiyettir.

Hz. Ali'nin, değişik İslam mezhep ve tarikatlarında işgal ettiği “yarı teolojik yarı mitolojik” kimliği, kısaca İslam tarihinin en karakteristik olgularından biri, sosyolojik tabirle “Hz. Ali kültü” olarak İslam tarihinin ve dolayısıyla İslam toplumlarının tarihini çok derinden etkileyen, müstesna mahiyette çok dikkat çekici bir olguydu.

İlk Büyük Değişim

Hz. Peygamber'le başlayıp Arap toplumunun geleneksel siyasi ve toplumsal kurumlaşmasının üstüne, ilk dört halife devrinin sonlarına kadar İslam'ın getirdiği evrensel değerleri koyarak oluşan, kişisel özgürlüğe ve toplumsal eşitliğe dayalı İslam toplumu,

7. yüzyılın son çeyreği içinde geri dönülmeyecek siyasal, toplumsal ve teolojik mahiyette fevkalade bir değişimin içine girdi.

Kureyş kabilesine mensup Ümeyyeoğulları, İslam'dan önceki bir devirde, aynı kabilenin bir başka kolu olan Hâşimoğullarıyla aralarında zuhur eden iktidar kavgasına 661 yılında son noktayı koydular. Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethiyle bir müddet Hâşimoğullarına kaptırdıkları idari ve siyasi otoriteyi, sabırlı bir bekleyiş ve Peygamber'in vefatından sonra entrikacı siyaset oyunları ile tekrar ele geçirdiler.

Hz. Ali, Muaviye'nin ve adamı Amr b. el-Âs'ın "Hakem Olayi" tezgâhıyla elindeki hilâfet yetkisini ona kaptırmak emrivâki-siyle karşı karşıya kaldı. Böylece İslam tarihinde, eski "Cahiliye" gelenekleriyle, yeni başkent Şam'ın Doğu Roma mirasının iç içe geçtiği yepyeni bir siyasal ve toplumsal değişimin temelleri atıldı.

Hiç şüphesiz ki bu, İslam tarihindeki ilk büyük değişim olgusuydu. Ama bu olgu, en az bunun kadar, hatta İslam'ın sonraki tarihi göz önüne alındığında, belki daha da önemli bir başka olgunun kapısını açtı: İslam toplumu, Hz. Ali'nin İslam içindeki yerine bakış itibarıyla iki ana kesime bölündü. Bu kesimlerden biri ona ilk İslam büyüklerinin en önde gelen şahsiyetlerinden ve "Râşid Halifeler" in dördüncüsü olarak bakarken (Sünnî gelenek) diğeri onu inançlarının merkezine oturttu (Şîi gelenek).

Bu önemli olgu, İslam'ın temel inancının *Lâ ilâhe İllallah Muhammedun Resûlullah* (Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Hz. Muhammed O'nun elçisidir) şeklindeki kısa ve veciz formülünün değişmez iki ögesinin yanına bir üçüncüsünü ekledi: Hz. Muhammed'in amca oğlu ve damadı, "Müslümanların tek gerçek imamı ve halifesi Hz. Ali'nin Allah'ın velisi ve Peygamber'inin vasîsi olduğu". Yani "Kelime-i Tevhid" Müslümanların önemli bir kesimi için artık *Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah Aliyyun Veliy-*

yullah (Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed O'nun elçisidir; Ali onun velîsidir) şeklini aldı.

Can Alıcı Sorular

Böylece Hz. Ali, Müslümanların Şiî kesimi için Hz. Muhammed'le hemen hemen eşit bir mertebeye yükseltilmiş oluyordu. Ayrıca onun soyundan gelen on bir kişiye de ruhanilik ve kudsiyet zıfede ediliyor, onlar da Peygamber'in vekili ve Müslümanların imamı olarak takdis ediliyorlardı. Diğer bir kısım Müslümanlar ise Hz. Ali'yi Peygamber'den de üstün bir mevkiye yükselterek tanrısal sıfatlarla teçhiz etmişler, yani "tanrılaştırılmışlardı". Bu aslında, bugün pek çok Müslümanın ilk başta yadırgadığı, ama mahiyetini anlayamadığı için de fazla üstünde durmadığı, siyasal bir gücün inisiyatifi ve zorlaması ile olmadan, kendiliğinden işleyen bir kültürel sürecin yol açtığı müthiş bir inanç devrimiydi.

Gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Peygamber'in hadislerinde bizzat kendisinin sadece Allah'tan mesaj almanın ötesinde, diğer müminlerden hiçbir farkının bulunmadığı altı çizilerek vurgulandığı halde, nasıl oluyordu da, o değil de Hz. Ali böyle bir nitelik kazanıyordu?

İşte can alıcı soru buydu.

Burada dikkatle göz önünde bulundurulması gereken olgu İslam'ın ilk döneminde yaşamış, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in oğlu olan, yani soyu soppu apaçık ortada biri olup, sonra da Hz. Peygamber'in ilk üç halifesinin arkasından beş altı yıl bilfiil halifelik yapmış bulunan, etiyile kemiğiyle herkes gibi bir "insan"ın, "Allah'ın velîsi ve Peygamber'in vasîsi" olarak algılanması veya aşırılıkçı bir kesimin nazarında "tanrısallık" mevkiine yükseltilmesidir. Oysa onun tarihsel hayatı ve kişiliği, tıpkı Peygamber'in hayatı ve kişiliği gibi net şekilde bellidir.

O halde Hz. Ali'nin bu ayrıcalıklı konumu nasıl oluşmuştur? Zeydiyye ve İmamiyye gibi mutedil Şia kollarında Hz. Ali, “velî” ve “vasî” sıfatlarına ve onun soyundan gelmesine bağlı olarak bütün müminlerin “imam”ı kabul ediliyordu. İsmailiyye’de ise bu sıfatlar İmamiyye’den daha farklı algılanıyor. Şiîliğin *Gâliyye* (Aşırılıkçılar) denilen müteşeyyi’ yani Şiî etkiler taşıyan ama esas itibarıyla antik Orta Doğu (Mısır, Suriye, Mezopotamya, İran) dinleri ve mitolojilerinin, neoplatonist ve gnostik akımlarının etkileriyle oluşan, Ehl-i Hak, Nusayrîlik, bir kısım Alevilik (Kızılbaşlık) ve Dürzîlik gibi mezheplerle, Kalenderîlik ve kısmen Bektaşîlik gibi bazı tarikatlarda Hz. Ali tanrısal nitelik kazanıyordu.

İşte burada, bu olgunun nasıl bir tarihsel sürecin ürünü olduğunu anlayıp ortaya koymak gibi güç ve karmaşık bir problemle karşı karşıyayız. Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın beşerî ve tanrısal yönünü konu edip tartışan bir “Christology” bilimi benzeri, Hz. Ali'nin teolojik konumunu tartışan metodik bir “Aliyology” biliminden, disiplininden söz edebilir miyiz? Bence böyle bir teolojik bilimsel bir disiplin oluşturulmalıdır.

Bu karmaşık olgu muhakkak ki bir anda meydana gelmedi. Bu, belli bir tarihsel süreç içinde pek çok bölgesel, siyasal, sosyolojik, felsefi, teolojik, mitolojik ve hatta psikolojik faktörün devreye girmesiyle oluştu. Bu süreci harekete geçiren ise, muhakkak ki Hz. Ali ve Muaviye arasındaki hilâfet mücadelesi ve akabinde zuhur eden trajik olaylardır. Bu olaylar bir yandan İslam toplumunu artık bir daha dönülmemek üzere ikiye (Haricîleri de sayarsak üçe) bölerken diğer yandan da Hz. Ali'nin apaçık ortada duran tarihsel kişiliğini yavaş yavaş insanüstü bir mahiyete dönüştüren değişimi başlattı.

Burada aklımızdan hiç çıkarmamız gereken nokta, bu değişimin coğrafi mekânının, Hz. Ali'nin bizzat yaşadığı, ömrünün

büyük kısmını geçirdiği Arabistan (Hicaz) toprakları değil de eski Mezopotamya topraklarının oluşudur.

Hz. Ali'nin bilinen tarihsel kişiliğinin teolojik ve “mitolojik” bir kimliğe evrilmesini anlayabilmek için bu tarihin siyasal ve teolojik boyutunun, paralel bir ilişki çerçevesinde geliştiğini hatırlatmak durumundayız. Çünkü bu paralel sürecin özellikle teolojik boyutunun münhasıran eski Orta Doğu dinî, mitolojik, neoplatonist ve gnostik mirasını azamî ölçüde kullanarak işlediğini kabul etmeden bu evrilmeyi anlayamayız. Bu miras, klasik Arap toplumu içinde değil, zaman içinde İslam'ın Mısır, Suriye'den İran'ı da kapsayan klasik toprakları üzerinde yaşamakta olup fetihlerle İslam toplumu katılarak Müslüman olmuş *Mevâli* denilen muhtelif etnik kökenli halklar aracılığıyla İslam kültürüne eklemlenmiş bulunuyordu. Bu gerçek önemlidir ve hatırdan hiç çıkarmamak gerekir.

Antik Mirasın Hz. Ali'ye Uyarlanması

Böylece artık *Mevâli*'nin belli kesimlerinde ama özellikle de Fars kökenlilerinde İslam'la iç içe geçmiş ve içselleştirilmiş bu antik miras, Hz. Ali'nin adı geçen mezhep ve tarikatlardaki algılanış biçimlerinin oluşmasında en büyük tarihsel rolü oynadı. Bu mirasın Hz. Ali'ye uyarlanmasını kolaylaştıran faktörler ise, muhtemelen onun şu özellikleriydi:

İlk olarak o, Peygamber'in yakını ve İslam'ı ilk kabul eden kişilerdendi. İkincisi, savaşlarda gösterdiği üstün cesaret ve kahramanlığı ile meşhurdu. Üçüncü olarak da siyaseten büyük bir haksızlığa maruz kalmış ve nihayet, suikastla öldürülerek şehit edilmişti.

Karşılaştırmalı analitik bir araştırma bize Hz. Ali'nin mitolojik özellikleriyle, eski Mezopotamya'daki Gılgameş, Tammuz (Adonis) gibi mitolojik kahramanların karakterleri arasında bir örtüşme olduğunu ortaya koyacaktır.

Ne var ki, söz konusu mitolojik mirasın tek başına “Hz. Ali olgusu”nu ortaya çıkardığını söylemek, özellikle onun “Allah’ın velisi ve Peygamber’in vasîsi” olmak gibi çok önemli temel niteliğinin sadece bir kısmını anlamak demek olacaktır. Oysa onun asıl karakterini oluşturan bu iki sıfat daha farklı bir boyuta, onun Müslümanların gerçek “imam” ı olma özelliğine dikkatimizi çeker. İmâmîyye’de ve özellikle İsmailiyye inançlarında Hz. Ali’nin kazandığı statüyü anlamak ancak bu sayede mümkün olabilir.

İşte bizim teorik olarak burada kısaca açıklamaya çalıştığımız bu “tarihsel kişilikten mitolojik kimliğe geçiş” sürecinin üç aşığı beş yukarı bu şekilde gerçekleşmiş olması gerekir. Şu hususun münhasıran gözden kaçırılmaması çok önemlidir: En azından, İslam öncesi Orta Arabistan toplumunun oldukça iyi tanıdığımız siyasi ve dinî kültüründe Hz. Ali’nin temsil ettiği bu “gnostik” ve “mitolojik” kimliğe referans olacak verilerin bulunmaması, bu varsayımın doğruluk payını artırıyor. Eğer dediğimiz gibi olmasaydı, sağlığında olmasa bile, en azından ölümünden sonra bizzat Hz. Peygamber’in benzer bir kimliğe büründürülmesi gerekirdi. Oysa böyle bir şey olmamıştır. Çünkü Hicaz Araplarının hafızası, sözü-nü ettiğimiz süreci başlatacak mitolojik kültür geleneğine sahip değildi, konumu gereği de olamazdı.

Özetleyecek olursak: Bu kültür geleneğinde hiçbir siyasi lider, bizzat Hz. Muhammed bile Hz. Ali tarzında bir imajla algılanmamıştır. Çünkü bu tarz bir mitolojik kültür geleneği ancak yerleşik toplumların yaratabileceği bir gelenektir. Yani fonksiyonel olarak antik Mezopotamya benzeri birtakım sosyal sınıflara ayrılmış, tarihsel vasıflarla donanmış imtiyazlı yöneticiler tarafından yönetilen yerleşik toplumlar ancak bu tür mitolojiler yaratabilir. Oysa İslam öncesi ve İslam’ın ilk yüzyılındaki göçebe Arap toplumu, dünyada-

ki gelmiş geçmiş bütün benzeri toplumlar gibi, kişisel özgürlüklere dayalı, imtiyazlı sınıfların ve otokrat yöneticilerin bulunmadığı, dolayısıyla bu tür mitolojiler yaratması mümkün olmayan bir toplumdur.

Bununla beraber, tıpkı Hz. Ali'nin olduğu gibi, Hz. Muhammed'in de onun kadar olmamakla beraber ancak ileriki yüzyıllarda İslam halkları arasında belli ölçüde gnostik ve "mitolojik" bir kimlikle algılanmaya başladığını görmek bizi şaşırtmıyor. Bu algulamalarda hiç şüphe yok ki, bu mitolojik kültürden etkilenen teorik tasavvufun ve tasavvuf çevrelerinin katkısı bulunduğu da çok açıktır ve bunu asla unutmamak gerekir.

Son olarak merkezinde Hz. Ali'nin yer aldığı Alevilik olgusunun, Türkiye topraklarındaki Ehl-i Sünnet dışı iki çevrede, yani hepsinde olmasa bile Bektaşiler ve Alevilerin inanç dünyasındaki Hz. Ali'nin, esas olarak Orta Asya'nın ve antik Orta Doğu coğrafyasının İslam öncesi dinî ve mitolojik ortamının ürünü olduğu söylenebilir. Anadolu dışı, münhasıran Orta Asya ve İran'daki Alevilik benzeri Ehl-i Haklar, Müşâşa'lar gibi toplumlarda da teferruat hariç durum aynıdır.

Şimdi Alevilik olgusunu anlamamızı sağlayacak genel bir tarihsel perspektif için ortaya koymamız gereken kaynaklara, kavramlara ve sorunsallara yakından bakalım. Bu arada daha önce konuyu ele alıp inceleyenlerin düştüğü çeşitli yanlış teşhis ve yorumlara da işaret edeceğiz.